

MAHİR İZ HAYATI ESERLERİ VE TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ*

Ayhan IŞIK**

ÖZET

Mâhir İz Hoca, 28 Ocak 1895 yılında İstanbul'da doğmuştur. 9 Temmuz 1974 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Erenköy Sahra-yı Cedîd mezarlığında medfundur.

Mâhir İz Hoca asrımızın yetiştirdiği önemli ilim adamlarından birisidir. O, siyasî, ilmî, fikrî ve sosyal yönden çok ciddi değişikliklerin olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu değişikliklerden bazen olumlu bazen de olumsuz yönde etkilenmiştir.

Tasavvuf, edebiyat ve felsefe alanında ihtisaslaşan Mâhir İz'in bu alanlar dışında her hangi bir çalışmasının olmadığı görülmektedir. Özellikle tasavvuf alanında temayüz etmiştir. Mâhir İz mürşidi Mahmûd Sâmî Ramazanoğlu'na intisap etmişse de tarikat sisteminde tasavvufî bir yaşantısı olmamıştır.

Mâhir İz tasavvufun kaynağının nas, akıl ve ilham olduğunu kabul etmektedir. O'nun "aklı" tasavvufun kaynakları arasında sayması tasavvuf-kelam ilişkileri bakımından önemlidir. Böylece tasavvuf ve kelamı belli bir noktada uzlaştırmaktadır. Kaynaklarda anlatılan tasavvufî yaşamın bu güne uyarlanabilmesi için bu görüş önemlidir.

Mâhir İz Hoca'nın özellikle zikir, şükür, ibâdet ve amel-i sâlihle ilgili açıklamaları, şeyh, mürşid, medrese, tekke ve zâviyelerle ilgili görüşleri orijinal ve dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Mahir İz, Tasavvuf, tarikat, nefis, sûfî, amel-i salih.

* Bu makale, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan aynı isimli basılmamış Yüksek Lisans Tezinden kısmen özetlenmiştir.

** Doktora Öğrencisi, ayhanisik65@hotmail.com

ABSTRACT

MAHIR İZ LIFE WORKS AND SUFI OPINIONS

Mâhir İz Hodja was born in Istanbul on the 28th of January in 1895 and he died in Istanbul on the 9th of July in 1974. His tomb is in Erenköy Sahra-yı Cedîd groveyard now.

Mâhir İz Hodja is one of the most important scientists of this century. He lived in a period of time that everything was changing quickly in political, scientific, ideological and social ways. He was affected by these changes both positively and negatively.

He majored in sufism, literature and philosophy and didn't study any other subject. He especially focused on sufism. Although he followed his sheikh Mahmud Sami Ramazanoğluhe didn't have a sufistic life in tarîqat system.

Mâhir İz Hodja believed that the sources of sūfism were wisdom inspiration. His belief "wisdom is one of the sources of sufism" is important for the relation of sufism and İslamic Theology. In that way he makes a relation between thelogy and sufism in a way. This idea is important to apply sufistic life in sourcesto present.

Mâhir İz Hodja's explanations on zikir, gratitude, worship and religious performance and his ideas about sheikh, medresseh, tekke, zâviye are especially significant. For example his ideas about are both traditional and original.

Key Words: Mâhir İz Hodja, Sufism, Teology andSufism.

1. GİRİŞ ÇALIŞMANIN ÖNEM, AMAÇ ve KAPSAMI

Mâhir İz Hoca'nın yaşadığı dönem(1895-1974), Balkan savaşları, I. Dünya savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması, Cumhuriyet'in kurulması gibi çok ciddi siyasî, sosyal ilmi ve fikri yönden yıkılış ve yeni oluşumların yaşandığı bir dönemdir. Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasıyla tekke ve zâviyelerin kapatılması, harf inkılabı gibi özellikle eğitim ve öğretim alanında önemli yenilikler olmuştur.¹

Mâhir İz Hoca, yaşadığı dönemle ilgili şu bilgileri verir: "Ben İstiklâl Marşı'nı anlatırken, o devrin, dine, diyanete, millete, milliyete, ahlâka aykırı düşen durumlarını ve dolayısıyla çocuklara verilmesi gereken din, diyanet, millet, milliyet terbiyesini İstiklâl Marşı içinde işleyerek verirdim. O

¹ Daha geniş bilgi için Bkz. Kara, Mustafa *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul-2002, s. 53-352.

zamanın müfredâtı bu değerleri vermeye müsâit değildi.”² Mâhir Hoca'nın talebelerinden olan Mustafa Uzunda bu konuyla ilgili şu bilgileri verir: “Mâhir Hoca için İstiklâl Marşı, bir mânâda, bütün kültürümüzün anlatılmasına fırsat veren değışmez metindi. İstiklâl Marşıyla, Çanakkale Şehitleri'ni ömrünün sonuna kadar her yerde, her vesîleyle okumuş, açıklamış ve anlatmıştır. Bu iki şiir, hürriyetin, istiklâlîm kıymetini verdiği kadar, bütün dînî ve millî duyguların da anlatılmasına vesîle olan manzumelerdir.”³

Mâhir İz Hoca'nın talebelerinden olan, Emin Çimen, Mâhir Hoca ve yaşadığı dönemle ilgili şu bilgileri verir: “Hoca, çok kritik bir devrin insanıydı. Onun akranı büyük bir çoğunlukla devrin icabı; dine ya cephe almış veya İslâm'dan uzak durmuş iken, Mâhir Hoca; hoca-zâdeliğinin gereğini yapmıştır. Her vesîleyle insanları ihlas, ilim ve amel-i sâlihe teşvik etmiştir.”⁴

Dostlarından Mehmet Çavuşoğlu;Mâhir İz Hoca'nın tanyanlarda bir hayranlık hissi uyandırdığına, Türkçeyi çok güzel kullandığına, hafızasının sağlamlığına, vakar ve heybetli olmasına, vefalılığına, geniş bir dinleyici halkasının sahip olmasına, son zamanlarında tasavvufî yönünün ağır bastığına,⁵ talebelerinden M. Ertuğrul Düzdağ da eğitime çok önem verdiğine, İmam Hatip ve Yüksek İslâm Enstitüsünde ücretsiz olarak derslere girdiğine dikkat çekmektedir.⁶

Her insanı yaşadığı çağın şartları içinde düşünmek ve değerlendirmek gerekir.Mâhir İz, ilmî ve fikrî açıdan asrında yalnız değildi. Çağını, Mehmed Âkif(ö. 1939), Ferid Kam (ö. 1944), Nureddin Topçu (ö. 1975), Babanzâde Ahmed Nâim (ö. 1934),Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) (ö. 1951), Hasan Basrî Çantay (ö. 1964), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), Mehmet Zâhid Kotku (ö. 1980),Ramazanoğlu Mahmûd Sâmi Efendi (ö. 1984), Gönenli Mehmet Efendi(ö. 1991), Necip Fazıl Kısakürek (ö.1984) gibi ilim, fikir, edebiyat ve aksiyon adamlarıyla paylaşıyordu.

Çalışmamızın birinci bölümünde; çalışmanın önemi, amaç ve gayesi, Mâhir İz'in yaşadığı dönemle ilgili görüşleri, ikinci bölümünde; hayatı, eserleri, muhiti ve çalışmaları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Ayrıca bu bölümde Mâhir Hoca için yazılan ve söylenenlere, basın ve yayında çıkan

² Özdamar, Mustafa, *Mâhir İz Hoca*, Mârifet Yayınları, İstanbul-1994, s. 21.

³ *Age* s.21.

⁴ *Age*,s.148.

⁵ Çavuşoğlu, Mehmet “Hocam Mâhir Bey İçin”, *Tohum Dergisi*, 86, Ankara-1975,s.4.

⁶ Düzdağ,M.Ertuğrul, “*Mâhir İz Hoca*”, *Zaman Gazetesi*, Ağustos-1994, s. 24- 30.

ilgili yazılara da ulaşmaya çalıştık. Bir insanı tanıyabilmek için pek çok yol vardır, biz bu yolların imkân dâhilinde olanlarını kullanmaya çalışacağız.

Hakikatle hurafelerin, sünnetle bid'atlerin birbirine karıştırıldığı, kavram kargaşasının, demogojinin, yanlış yorum ve hükümlerin zirve yaptığı, doğrunun anlaşılmasının zorlaştığı günümüzde Mâhir İz Hoca'nın çalışma, görüş ve düşünceleri ayrıca önem kazanmaktadır. Çünkü tasavvufi konu ve kavramlarla ilgili verdiği bilgiler orijinal ve önemlidir. Biz de, çalışmamızın üçüncü ve bizim için en önemli bölümünde; Mâhir İz Hoca'nın kendi görüş ve düşüncelerinden "Tasavvufun Doğuşu, Tasavvufun Tanımı, Sûfinin Tanımı, Tasavvuf İstılahları, Tarikatların Doğuşu" gibi konular hakkında bilgi vermeye çalıştık. Asırların, hâdiselerin ve değişen hayat şartlarının da etkisiyle bazı kavram ve konular da ister istemez yeni yorumlar ve anlayış tarzı gerektirmektedir.

Mâhir Hoca'nın özellikle zikir, şükür, ibâdet ve amel-i sâlihle ilgili açıklamaları, medrese ve tekkelerle ilgili görüşleri orijinal ve dikkate değerdir. İleride de değineceğimiz gibi Mâhir Hoca sadece görüş bildirmekle kalmamış gerek şahsî hayatında gerekse toplum hayatında bu düşüncelerini icraata da geçirme çaba ve gayretinde olmuştur.

Cemil Meriç: "Bir adamı tanıyabilmek için, düşüncelerini, acılarını, heyecanlarını bilmemiz lazım, hiç değilse"⁷ der. Aslında insan sırlar yumağıdır. Allah'ın esma-i hüsnâ ve sıfat-ı şeriflerinin tamamının tecelligâhıdır. Sayısız özelliklere sahiptir. Bir de bu insan toplumlara öncülük etmiş bir zat ise, işte o zaman araştırma daha da zorlaşmaktadır. Hele bu çalışma insanın maneviyatıyla, ruh yapısıyla, inanç derinliğiyle ve takvâsıyla ilgiliyse o zaman konu biraz daha derûnleşmektedir. Biz de Mâhir Hoca'nın, bu derin ve en zor tarafını tanımaya çalışacağız.

Çalışmamız Mâhir İz'in, tasavvufi görüşleriyle sınırlıdır. Çalışmamızın amacı gereği Mâhir Hoca'nın tasavvufi düşünce ve görüşlerinin dışındaki çalışmalarına fazla değinmedik.

2. MÂHİR İZ'İN HAYATI ve ESERLERİ

2. 1. Doğumu ve Âilesi

Mâhir İz Hoca, doğumu ve âilesiyle ilgili "*Yılların İzi*" adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: "28 Ocak 1895 miladî tarihinde İstanbul'da doğdum. Babam Medine Mollası ve Ankara Kadısı olan Kulâhîzâde es-

⁷ Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul-1995, s. 20.

Seyyid İsmail Abdülhalim Efendi'dir; Beylerbeyi'nde medfundur. Dedem Sadreyn Müsteşarı es-Seyyid Mehmed Servet Efendi'dir. Medine'den sonra tayin edildiği Mekke Kadılığı sırasında orada vefat etmiştir.

Annemin babası Erzurumî Çelebizâde âilesinden Bağdat Mollası İbrahim Rüşdî Efendi'dir. Babamın annesi de yine Bağdat Mollası Kırkdörtzâde Emîn Efendi'nin kızı Zehra Hanım'dır. Dedem Servet Efendi kadılık mesleğinde tanınmış ve ulemâ arasında şöhret yapmış bir zattı. Mekke'de vefat edince babam Abdülhalim Efendi 17 yaşında olduğu halde, oradan kardeşlerini de alarak İstanbul'a döner. Babam, dedem gibi inzivâ ve uzlet hayatından ziyâde, toplu halde ilimle meşgul olmayı ve sohbeti severdi. ⁸Babam sırayla; Midilli, Balıkesir ve Ankara kadılıklarında bulunmuştur. Benim hatırlayabildiğim, babamın sohbetlerine Balıkesir'in tanınmış ilim adamları gelir, babam onlarla Arapça bazı eserler müzâkere ederdi. Bunların arasında yeşil sarığı ile benim en çok dikkatimi çeken, Kadîrî şeyhlerinden olduğunu sonradan öğrendiğim, Haydar Efendi idi. Hoşlandığı bir söz söylenince "Ya Hayy" derdi. Bu ism-i celâl O'nun vird-i zebânı idi."⁹

Mahir İz Hoca aile dostlarından olan şair Muhyiddin Raif Bey'in kızı Mihrinur Hanım'la evlenmiştir. Bu evliliklerinden bir kızları olmuştur. ¹⁰

Uzun ve bereketli bir hayat yaşayan Mâhir İz Hoca, 9 Temmuz 1974 tarihinde vefat ederek, Erenköy Sahra-yı Cedid mezarlığına defnolundu. Allah rahmet etsin". ¹¹

2. 2. Eğitimi ve Görevleri

Mâhir İz, Ankara Sultanîsi'nden mezun olmuştur. 1916'da, Birinci Dünya Harbi içinde aynı okulun ilk kısmında, Türkçe öğretmenliği ile öğretmenlik hayatına başlamıştır. Birinci Millet Meclisi'nin açılması üzerine diğer öğretmenlerle beraber, Meclisin zabıt kalemını teşkil etmiştir. Burada ikinci grup şefi ve zabıt mümeyyizi olmuştur.

1924 yılı ortalarında İstanbul'a gelmiş ve İmam Hatib Mektebi muallimliğine tayin olunmuştur. Daha sonra Edebiyat fakültesine devam etmiş ve buradan mezun olmuştur. ¹²

⁸ İz, Mahir, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul-2000, s. 17-20.

⁹ Age, s. 32.

¹⁰ Özdamar, Mustafa, age, s. 12.

¹¹ İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi, İstanbul-2000, s. 236.

¹² İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, Kitabevi, İstanbul-1998, s. 243-246.

2. 3. Mürşidi: Mahmud Sâmi Ramazanoğlu

Mâhir İz Hoca, âile muhiti, içinde yaşadığı olaylar ve elli yıl süren hocalık hayatı sebebiyle, devrin ileri gelen din, siyaset ve edebiyat adamlarıyla yakın münasebetlerde bulunmuştur. Bunlardan özellikle değer verdiği Mehmet Akif ve Ferit KAM'dan "hocam" diye bahsetmiştir.¹³ Ancak tesirinde kaldığı, manen etkilendiği ve hayatında derin izler bırakan şahsiyet Mahmut Sami Ramazanoğlu'dur.

Mahmut Sâmi Ramazanoğlu, 1892 yılında Adana'da dünyaya gelmiştir. Babası tarihte "Ramazanoğulları" diye bilinen âileden Mücteba Bey, Annesi ise Ümmügülsüm Hanımdır.

Devrin meşhur Nakşî tekkesi Gümüşhaneli Dergâhı'nda bir müddet erbain ve riyazetle meşgul olduktan sonra Kelâmî Dergâhı şeyhi ve meclis-i meşayih reisi Erbilli Es'ad Efendi'ye intisap etmiştir. Kısa zamanda kesbi-kemâlat eyleyip seyr-u sulûkünü tamamladıktan sonra Adana'ya irşada muvazzaf olarak gönderilmiştir. 1984 Pazar günü Medine-i Münevverede vefat etmiş ve Cennetü'l Bâki'ye defnolunmuştur.¹⁴

Mâhir İz Hoca, hayatının sonuna yakın Ramazanoğlu Mahmut Sâmi Efendi Hazretlerine intisap etmişti. Bununla ilgili olarak Selçuk Eraydın şunları söyler: "Kesin tarih hatırlamıyorum ama son yıllarıydı Hoca'nın. Vefatından iki üç yıl kadar önceydi, şunu söyledi Hoca bize: "Evladım, dedi, bir rüya gördüm. Bu rüyada bir işaret vâki oldu. Ve o işaret üzerine ziyaretine gittim Efendi'nin. Giderken kafamda bir takım istifhamlar vardı. Gittim, sohbetlerine katıldım. Zâhiren bir şey söylemediğim halde, orada, zihnimdeki suallerin hepsine cevap aldım. Onun üzerine bende bir teslimiyet hâsıl oldu. Kendiliğinden oldu ve ben elhamdulillah teslim oldum."¹⁵

Mâhir İz Hoca kendisi, konuyla ilgili olarak hatıratında şunları anlatır: Gaflet ve ihmalin kurbanı olan bu mülakat üstadın son devrinde müyesser oldu. Görüşüne ve bereket-i hafızasına hayran kaldım. "Dünyaya sâlih kullarım varis olacaklar. Dünya onlara kalacak"¹⁶ âyet-i kerîmesindeki "sâlih" kelimesinin yararlı, çalışkan adam manasına geldiğini âyetin sarahati ve tarih göstermesine rağmen; müfessirlerin çoğu "sâlih" kelimesini umur-u

¹³ İz, Mahir, *Yılların İzi*, s. 181.

¹⁴ Yılmaz, H. Kamil, "Ramazanoğlu Mahmud Sâmi Efendi", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şüle Yayınları, İstanbul-1996, c. X, s. 241.

¹⁵ Özdamar, Mustafa, *Mâhir İz Hoca*, s. 187-188.

¹⁶ Enbiya, 21/105.

dîniye ye hasr-ü tahsis etmişlerdir. İşte kendilerinden bu hususu sordum. Daha ben âyet-i kerîmeyi tamamlamadan “i’bardır i’bardır” buyurdu. Hemen eline sarıldım, öptüm. İrtihalinden önce ancak iki kere görüşebildim.

İlmin kıyl-ü kalini her zaman bir noktada toplamak kabil olmadığından, hiçbir zaman ilmi tetkikten geri kalmamakla beraber; hakikat-i mahza’ya vukuf ancak ehlinin irşadıyla mümkün olabileceğine inanırım. İşte bu sebeptendir ki yakaza dışı bir işaretle süllem-i irademi semâ-yı marifete miraç için feyz-i Sâmi’ye rapt eyledim. O, Hazret-i Sâmi’dir. Biz devr-i padişahîden beri neler gördük, fakat böylesine tesadüf etmedik.¹⁷

2. 4. Eserleri

Mâhir İz’in, gençliğinde “Maksud Kâmuran” adıyla “Say” mecmuasında bazı şiirleri çıkmıştır. Daha sonra içtimaî ve edebî yazılarını “Namık Yaz”, ilmi yazılarını ise “Abdullah Söğüt” imzalarıyla, emekli olduktan sonra ise kendi adıyla yazmıştır. Sebilürreşad, Yeni İstiklâl, İslâm Düşüncesi, Diyanet Dergisi, Bugün ve Yeni Asya gibi değişik dergi ve gazetelerde yazıları çıkmıştır.¹⁸

Mâhir İz’in çalışmaları şunlardır: Adanalı Hayret’in Hayatı ve Şiirleri, Tasavvuf, Din ve Cemiyet, Yılların İzi, Kıyas-ı Enbiyâ (Ahmed Cevdet Paşa’nın eserinin sadeleştirilmesi), Peygamber Efendimiz, Hoca’nın Seçtikleri (Seçtiği şiirlerinden oluşmaktadır).

3. MÂHİR İZ’İN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

3. 1. Tasavvufun Doğuşu

Tasavvuf, İslâm’daki manevî hayatın ve ahlâkî değerlerin ismidir. Sahabe ve tabiün zamanında İslâmî ilimler tedvin edilmiş ve müstakil bir hale getirilmiş değildi. Hadis, Tefsir, Fıkıh ve Kelâm ilimleri gibi, sûfilik cereyanı da sonraki devirlerde düzenli bir şekil almıştır. Tasavvuf hareketinin tohumları Hz Peygamber (s.a.s.), sahabe ve tabiünün yaşayışında mevcut olmakla beraber, diğer ilim dallarından farklı ve müstakil bir hareket haline gelmesi, H. II/ M. VII. asrın ikinci yarısında başlamış, III/IX. asırda doğuş dönemini tamamlamıştır. Başta Sülemî ve Kuşeyrî olmak üzere,

¹⁷ İz, Mahir, *Yılların İzi*, s. 506-508.

¹⁸ İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, s. 246.

yetkili mutasavvıfların ilk sûfi olarak zikrettikleri İbrahim b. Edhem (ö. 161/777), Şakik Belhî (ö. 164/780), Davud Tâî (ö. 165/781), Fudayl b. İyaz (ö. 187/802), Marûf Kerhî (ö. 200/815) gibi sûfiler ve tasavvuf hareketinin ilk mübeşşirleri olan zâhidler H. II/M. VIII. asrın ikinci yarısı ve IX. asrın ilk yıllarında vefat etmişlerdir. Bu bakımdan tasavvufun tarihi, H. IV/M. X. asırda kurulmuş olan Sünnî kelâmından çok daha eski ve sahabe zamanına daha fazla yakındır. Fıkıh, hadis, tefsir ve kelâm gibi ilimlere ait birçok mesele sahabe zamanında bulunmadığı gibi, tasavvufa ait bazı meseleler de sahabe ve tabiûn döneminde mevcut değildi. Bu itibarla tasavvufun doğuşu ve gelişmesi döneminde ortaya çıkan bazı fikirleri ve hareket tarzlarını bid'at ve netice itibarıyla sapıklık saymak oldukça hatalıdır. Çünkü aynı husus, diğer İslâmî ilimler için de ileri sürülebilir.¹⁹

Tasavvufun doğuşu konusuyla ilgili çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Biz bu bölümde Mâhir İz'in tasavvufu ilgili görüşlerine yer vereceğiz. Şu doğal karşılanmalıdır ki bütün düşünür ve yazarlar, her türlü fikirlerinde içinde bulunduğu çevreden ve yaşadığı coğrafyadan etkilenmişlerdir. Yakın tarihimizde, Türkiye'nin yetiştirdiği şahsiyetlerden biri olan Mâhir İz için de aynı şartlar geçerlidir.

Tasavvufun doğuşuyla ilgili Mâhir İz şunları söylemiştir: "Tasavvuf, ruhî ve vicdanî duyuşun mahsulüdür. Bin yıldır, yani Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden itibaren kurulmuş olan Müslüman Türk devletlerinde ve bütün İslâm memleketlerinde hemen her şehirde câmi ile beraber bir tekkenin, bir zâviyenin kuruluşuna şahit oluyoruz."

O halde bu zarûret neden doğmuştur? Bu, imanla eş bir Hak sevgisidir. Şöyle bir cümle ile maksadı ifade edebiliriz: "Şeriat bir fetvâ, tarikat ise bir takvâ yoludur ve hiçbir zaman birbirinden ayrı şeyler değildir. Temel inançları bir, gâyeleri aynıdır".²⁰

Tasavvuf, İslâmiyet'in intişârının hemen akabinde, hicrî ikinci asırda başlayıp müteakip asırlarda gittikçe gelişmiştir.

Acaba böyle bir çağırın açılmasına sebep nedir? Peygamber Efendimiz'in getirdiği Kur'ân-ı Kerim sarâhat, delâlet ve işâretle insanların doğrudan doğruya yâhut düşünerek ve çalışarak öğrenmesi lâzım gelen bütün hakikatleri beyan buyurduğu gibi, Peygamber Efendimiz de bizzat, kavlen, fiilen, takrîren, hadislerle Kur'ân-ı Kerim'in ahkâmını tafsil buyurmuşlardır.

¹⁹ Uludağ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul-1994, s. 123-124.

²⁰ İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 11.

Bütün bunlara rağmen Hakk'ın rızasını daha başka yollar seçerek tahsil etmeye çalışmak ve zühd yolunu tutarak, Hakk'a yaklaşip, hakikatleri öğrenmeye çabalamak husûsunda ne gibi âmiller müessir olmuştur?

İslâm tarihi bu bakımdan tetkik edilecek olursa görülür ki Peygamber Efendimiz'in irtihallerini müteâkip başlayan fikir ve kanaat ihtilâfları gittikçe artmıştır.Hz. Ebû Bekir'in,Efendimiz tarafından takdir buyurulan yüksek fazîletleri²¹ Hz. Ömer'in ilmî değerine inzımam eden fikrî cesâret ve celâdeti, daha İslâm'a girerken beliren otoritesi ve hakkında yine Efendimiz'in (s.a.s.) büyük iltifatları²², İslâm tarihinde "şeyhain" ünvanını alan ve aşere-i mübeşşerenin ön safında bulunan bu iki büyük varlığın hilâfetleri esnâsında, halkın beşerî za'fî bir tecellî yapmamış ise de Hz. Osman'ın şehâdeti ile insanoğlunun fitratında merkezi olan ihtiras baş göstermiş kanlar dökülmüştür.

Emevî devletinin teessüsünden sonra İslâm'ın yer yer gelişmesi, tetricen servet ve refahın artması, halkın saltanat ve dünya menfaatleri etrafında toplanmasını intac etmiştir. Bu sûretle sadr-ı İslâm'daki saffet ve tabîlik, gittikçe zâil olmaya başlamıştır. Abbâsî devletinin kanlı ihtilâllerle kuruluşundan sonradır ki bu münzevî zühd erbâbı arasında hâl ehli zevât yetiştirmeye başlamış ve bunların etrafında toplanan kimselerle dergâhlar kurulmuştur. Bu sûretle İslâm'ın henüz i'tilâ devrinin başlangıcında tasavvufun temelleri atılmıştır.

Zühd ile yaşayan, yani tetricen fesâda uğrayan cemiyete yüz çevirip Hakk'a yönelmeye başlayan tasavvuf erbâbı arasında görülen ilim, irfan, keşfî kerâmet ashâbı çevresinde toplanan ve bütün varlığıyla onlara bağlananlara "sûfî" ismi itlak edilmiştir.

Her biri kendi telakkisine göre ruhları tehzip ve terbiye yolunu tutan meşhur büyük tarikat pirleri, mürid ve sâliklerinin seviye ve kâbiliyetlerine göre, onları maddeten ve mânen sevk ve idâre etmişlerdir.

Tarîkât pirllerinde husûle gelen haller, rüyâdan, Kur'ân-ı Kerim ve ehâdis-i şeriften alınan ilhamdan, doğrudan doğruya kalplere doğan vâridattan ve Furkân-ı Hakîm'in gösterdiği tefekkür-i zikirten meydana gelir. Bu zevattan bazıları böyle halleri izhâra me'murdurlar ki, o zaman bu

²¹ et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *Sahih-i Tirmizî*, Menakıb, Mısır-1356, c. V, s. 566; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed, *es-Sünen*, Mısır-Trz. c. I, s. 36. "İnsanlardan dost tutmuş olsaydım, muhakkak ki, Ebu Bekir'i dost tutardım. Sizin kardeşiniz Allah'ın dostudur."

²² Ebû Dâvud, Stleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvud*, Haraç, Beyrut-Trz., III, s. 138. "Allah,hakkı Ömer'in diline ve kalbine koydu".

hâl kerâmet nâmını alır. İşte Müslüman halk arasında ilim tarikiyle yol almayı, erbâb-ı kemâlden, sadırdan sadıra irfân telakkî etmek isteyenler, tarikat sâliklerini vücûda getirmiştir.

Bir de aşk-ı ilâhî yolu vardır ki buna sâlik olanın zâhir ve bâtın herhangi bir hâdiseden aldığı ne bir zâhirî ilim ne de mürşidinden edindiği irfân, hayâtında müessirdir. O, mâsivâyâ bî- gânedir. Her şeyde Hakk'ı arar ve yer yer hakîkati gördükçe ateşi alevlenir. Bunlar da çoğunlukla tarîk erbâbı arasında zuhûr ederler fakat bu yol şahsîdir, ferdîdir; dilemekle, istemekle, mutlak tahakkuk etmediği gibi imtisâle kalkışmakla da elde edilemez. O bir mevhîbedir. Bunları kendi hallerine bırakmakla me'mûruz. Bunlar birer meczûb-i saâdet-karîn-i ilâhîdir".²³

3. 2. Tasavvufun Tamımı

Tasavvuf kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda olduğu gibi, tasavvufun tarifi konusunda da belli bir görüş birliği sağlanamamıştır. Tasavvuf, nazarî ve akfî bir ilim olmadığı, aksine tecrübî bir ilim olduğu için tarifleri de pek çoktur. Çünkü her mutasavvıf tasavvufu yaşadığı manevî tecrübeler ve bulunduğu makamlara göre tanımlamaktadır. Bu tariflerin sayısını bine kadar çıkarırlar, hatta "mutasavvıfların sayısızdır" diyenler olmuştur. Tasavvufu ayrı ifade ve lâfızlarla ele alan bu tarifleri: Tasavvuf zühddür, tasavvuf güzel ahlâktır, tasavvuf tasfiye; yani kalp temizliğidir, tasavvuf tezkiye; yani nefis ile mücâhededir, tasavvuf istikamettir; yani Kitap ve Sünnet'e sarılmaktır, tasavvuf Allah'a tam teslimiyet ve rabbânîliktir, tasavvuf ihsandır; yani Hakk'a vusattır tasavvuf İslâm'ın ruh hayatıdır, tasavvuf bir bâtın ilmidir, tasavvuf havassa ait ledün ilmidir şeklinde on grupta toplamak mümkündür.²⁴

Mâhir İz'in: "Tasavvuf, ebedî saadete nail olmak için nefsi tezkiye, ahlâkı tasfiye, zâhir ve bâtını tamir hallerinden bahseden bir hal ilmidir. Tasavvuf, diğer ilimlerden farklı olarak, mutasavvıflarca çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Bu tariflerin, her sûfinin işgal ettiği makama göre yapıldığını

²³İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 13-22.

²⁴Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul-1997, s. 28-29; bkz. Muhammed b. Abdurrahman İbn Hâldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, (Terc. :Uludağ, Süleyman), Dergâh Yayınları, İstanbul-1998, s. 34; Cebecioğlu, Ethem, *Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri*, AÜİFD, XXIX, Ankara-1987, s.387-406; Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul-1999, s.26-43; Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, (Sad:Yananlı, H. Rahmi), Kitabevi, İstanbul-1991, s.202.

gözden uzak tutmamak gerekir”²⁵ sözleriyle târif ettiği tasavvufun kendisinin benimsediği ve eserlerine aldığı diğer tanım ve tarifi şöyledir:

Tasavvuf üç manayı içine alan bir isimdir. Birincisi ilim ve takvâdır. Meşhur büyük müridlerin hemen hepsi, tarikat yolunda ilmi öne almışlardır. Çünkü ilimsiz yola çıkılmaz. İlim öncünün elindeki en kuvvetli ışıktır. İlimsiz amel, hederdir. Ümmî urefanın bilgileri de ilimdir. Allah, câhili asla veli edinmez. Ancak ilmin de amel ile tezyîni icap eder. Cenâb-ı Hak nazm-ı celilinde, meâlen: “Kulları arasında ancak âlim ve ârif olanlar Allah’ı haşyetle tazim ederler”²⁶ buyurmuştur. İrfan da ilmin bir koludur. Tarikat erbabına göre derecesi ilmin fevkindedir. İlim yoluyla anlaşılamayan bazı hakikatler sezîş, ferâset, keşf ve kerâmet yoluyla anlaşılabilir.

İkincisi, Kitap ve sünnetten ayrılmamak: Bir mutasavvıfın Kitap ve Sünnet dışı söz ve hareketi, kendisi hakkında şüphe uyandıracığı gibi mensup olduğu tariki de zan altında bırakır. Her ne kadar kat’î naslar haricinde teferruât-ı mesâilde, muhtelif ehl-i sünnet içtihatlarıyla amel eden erbab-ı tasavvuf, zâhir uleması gibi muhtardır. Sûfi, bu bir ilm-i bâtırdır diyerek Kitap ve Sünnetin zâhirine muhâlif bir söz söylemez.

Üçüncüsü de, Kendisine münkeşif olan hakikatları her zaman, herkese, her yerde açıklamaz; zamanını, yerini ve adamını bilir.²⁷

Tasavvuf, kendi isteklerini bırakıp, Hakk’ın takdirine râzı olmaktır. Çünkü insanın emellerinin sonu yoktur, birini elde etse diğerine gönlü takılır. Bu sûretle de kalp Hak’tan cüdâ kalır. Bundan dolayı emele elem bozuntusu demişlerdir.

Her emel tahakkukuna kadar insana elem verir. Her emelin nihayeti, başka bir emelin bidayetidir. Bu sûretle emel silsilesi ölüncüye kadar devam eder. Emeller terk edilince, Hakk’a bağlanılmış olunur. Emelin terki dünyayı, işi gücü, matiyye-i nefsi yani vücudu nefsini ihmal etmek demek değildir. Hayatın tabii ihtiyaçları hiçbir zaman terk edilemez. Eldeki nimete şükrü bırakıp, daha fazlasını istemek, emel peşinde koşmaktır. Eğer eldekine hakkıyla şükredilse Cenab-ı Hakk nimetini artıracığını şu İbrahim suresi yedinci âyette beyan buyuruyor: “Ve düşünün ki: Rabbiniz şöyle ilan buyurdu: Eğer şükrederseniz, nimetlerimi daha da artırım. Ama nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki azabım çok şiddetlidir.”²⁸

²⁵ İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 47.

²⁶ Fâtır, 35/28.

²⁷ İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 48.

²⁸ A. g. e., s. 53-55.

Tasavvuf, hiçbir şeye malik olmamak, mal ve mülkünü nefisine mal etmemek, o malda başkalarının hakkı bulunduğunu, asıl sahibinin Malîkî'l-Mülk olduğunu, kendisinin, onu yerli yerinde sarf edecek küçük bir haznedar olduğunu bilmek ve ona göre davranmaktır. Hiçbir zaman kendini mal-ü menal sevgisine kaptırmamaktır.

Evet, mâsivâ ilgisi kalpte bir lekedir; Hakk'ın kalbe tecellisine manidir. Bu leke ancak hikmet ve irfan güneşiyle giderilebilir. Hikmet, ilmin mahiyetini araştırmaktır; irfan ise bir nevi sezerek anlayıştır, ayrı bir mevhibedir.

İnsan, hayatı müddetince mâsivâyla beraber yaşar. O halde bundan kurtulma yolu nedir? Tabii insan, yaşamak için yiyecek, içecek, yatacak, yakacak, doycak, sevecek, bütün hayatî ihtiyaçlara bağlanacağı gibi mehâsine de gönül verecektir. İşte, tarikat dervişe zikir, fikir ve aşk yoluyla bunları gönülden nasıl çıkaracağını bildirir.

Sûfi herkes gibi umûmî hayâta karışacak, kendi işini ve başkalarının işini yapmaya çalışacak, mukadderse zengin olacak, hiçbir sûrette Hakk'tan ayrılmayacaktır. Fakat bunlara kalben bağlanmayacak, Mâlîkî'l-Mülkü düşünecek, bu gün kendi elinde Hakk'ın emaneti ve atası olan her türlü nimetin, yarın başkasının eline geçmesinin tabîi olduğunu teemmül edecek ve kaybindan dolayı asla müteessir olmayacaktır.²⁹

3. 3. Tasavvufun Gâyesi

Mâhir İz'in konuyla ilgili görüşleri şöyledir: "Tasavvufun gâyesi, Hakk'ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemekten, güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmaktan, kısacası Allah ve Resûlî'nün ahlâkıyla ahlâklanmaktan ibârettir.

Hz. Peygamber Efendimiz, Hâtemü'l-Enbiyâ olarak gönderilmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: "Ben mekârim-i ahlâkî tamamlamak için gönderildim"³⁰ tasavvufun ulaşmak istediği gâye, ahlâkın kemâl mertebesine varmak için her hususta Peygamberimiz'in gittiği ve gösterdiği yoldan yürüyüp, iç ve dış olgunluğuitibariyle insanlığın kemâline en güzel örnek olan Fahr-i Kâinât'ın hakikî vârisi olmaktır.

İnsan iki hakikatten müteşekkildir. Bunlar: Ceset ve ruhtur. Lafîf olan ruh, kesîf olan bedene girince anâsırın ruh üzerinde yaptığı tesirler, rûhun safvet-i asliyesine halel getirdiğinden ve insanın kemâli, ancak, rûhun

²⁹ İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 56-61.

³⁰ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Hüsni'l-huluk, h. n. 1, Beyrut-Trz.

safvetini muhâfaza ile mümkün olacağından, rûhun, cismin üzerine gâlibiyetini temin için alınan tedbirler, tasavvufun gâyesini teşkil etmiştir.

İnsanların yerine getirmesi gereken dînî hükümleri, zâhirî ve bâtmî ameller olmak üzere iki kısımda mütâlaa etmek mümkündür. Bunları fertlerin maddî yapısını ilgilendiren hükümler ile kalbini alâkadar eden ameller olarak da tarif edebiliriz.

Zâhirî hükümler, emir ve nehiy olmak üzere iki kısımdır. Emirler: Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek vs. dir. Yasaklar da adam öldürmek, hırsızlık, içki içmek vb. dir. Kalp ile ilgili hususlarda da emir ve yasaklar mevcuttur. Emirler: Amentünün esasları, ihlas, rıza, doğruluk, huşu, tevekkül vs. dir. Yasaklar da: Kûfûr, nifak, kibir, riya, gurur, hased vs. dir.

İnsanların mezmum sıfatlardan kurtulup, güzel ahlâk sahibi olmaları, kalp temizliğine bağlıdır. Allah (c.c.) bu hususta şöyle buyurur: “O gün ne mal, ne evlat fayda verir. Ancak Allah’a temiz bir kalple gelenler kurtulurlar.”³¹ Peygamber Efendimiz de bir hadis-i şeriflerinde: “Allah sizin maddî varlığınıza ve sûretlerinize değil, kalplerinize bakar.”³² buyurmuştur.

Tasavvufî esasların hemen hepsi(sohbet, zikir, halvet vs.) tasavvuf erbabının Kitap ve Sünnetten iktibas ettiği hükümleri içine alır. Bu esaslar şekil ve yer bakımından bedenî, ruh ve cevher cihetiyle de kalbidirler.

Allah’a ulaşmanın yolları, tevbe, muhasebe, havf ve reca gibi kalbî makamlarla; sıdk, ihlas, sabır gibi güzel hasletlerdir. Sâlik bu vasıflarıyla Hakk’a yaklaşır, marifet ehlinde olur ve bu suretle en yüce manevî derecelere ulaşır.

İslâm’da esas olan tebliğ vazifesinin büyük bir kısmı tarikat uluları tarafından yerine getirilmiştir. Bütün tarikatların amacı, insanları tek olan“Tarikat-ı Muhammediyye”ye ulaştırmaktır. Her tarikatın bu yola yöneltme vasıtalarında bazı değişikliklerin olması da tabiidir.”³³

3. 4. Sûfinin Tamımı

Bu kısımda asıl gâyemiz olan Mâhir İz’in kendi târifleriyle sûfî kavramının tanımı, kimlerin sûfî olabileceği ve sûflerin halleriyle ilgili görüşlerini öğrenmeye çalışacağız.

³¹ Şuara,26/89.

³² Müslim b. el-Haccac, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1992,c.IV, s.1986;İbn Mace,*Zühd*, c. II, 1388;Ahmed b. Hanbel,*Müsned*,Beyrut-1969,c.II,s.285.

³³ İz, Mahir, *Tasavvuf*,s.28-31.

Mâhir İz, “sûfi” ve “tasavvuf” kelimelerinin hangi kökten geldiği hakkındaki görüşleri aldığı kaynaklara göre şu şekilde sıralar: “Ashâb-ı suffice,³⁴ saff-ı evvel,³⁵ benü’s-sûfe³⁶, safevî³⁷, sofos-sophia³⁸, sof³⁹ bunları sıraladıktan sonra Mâhir İzkendi görüşünü şöyle bildirir: Sûfi ismi Peygamber Efendimiz (s.a.s.) zamanında yoktur. Bu kelime tabiîn devrinde söylenmeye başlamıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) zamanında bütün Müslümanlar O’nun sohbetlerinden feyiz aldıklarından, kendilerine “sahâbe” ismi verilmiştir. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) irtihallerini müteakip, sahâbe-i kiramdan bu feyzi ahzedenlere “tabiîn” denmiştir. Bu sırada Müslümanlar arasında vahdet zayıflamaya başlayınca, İslâm câmiasına bir takım batıl fikirler sokulunca, Müslümanların bir kısmı da zühd ve takvada ileri giderek uzlet hayatını tercih etmişlerdir. Bunlar kendi nefisleri için bir takım zaviye ve hücreler meydana getirdiler. Bu şekilde hareket eden kimselere “sûfiyye” denmeye başlanmıştır.

Sûfiyenin zuhûru ile şerfiat ilmi iki kısma ayrılmıştır:

1-Fukahâ ve ehl-i fetvaya mahsus olan ahkâm-ı âmmedir ki, ibâdet ve muâmelattan ibarettir.

2-Tasavvuf ehline ait mücâhede, muhâsebe-i nefis, bunlardan hâsıl olan zevk, vecd halleri, bunları ifade için kullanılan ıstılahlardır.⁴⁰

Sûfi, tahammülde toprak gibi olmalıdır. Basılacak, çiğnenecek, ezilecek, kirlilecek; o yine yeşillik verecek, çiçek açacak, ağaçlarla gölge yapacak, meyve verecek, üstünde gezinenleri bin bir nimete gark edecek, kendisine yapılan fenahlıklardan şikâyet etmeyecek. Yani kötülüğe, iyilikle karşılık verecektir.

Bu hiçbir zaman zillete katlanmak ve zulme boyun eğmek manasına gelmez. O gaflette olanları düşünceye sevk edip uyandırmak vazifesiyle mükelleftir. Kem söz sahibine aittir. Her göz görmez, her kulak işitmez. Hülâsa sûfi takvâ libâsını giymiş olan kimsedir.⁴¹

³⁴Kuşeyrî, Ebu’l-Kâsım Abdülkerim, *Risale-i Kuşeyriyye*, (Terc. Uludağ, Süleyman), Dergâh Yayınları, İstanbul-1991, s. 450; Cevzî, Ebû’l- Ferec Abdurrahman, *Telbisü İblis*, Mısır-1368, s. 156-157.

³⁵ Kuşeyrî, *age*, s. 450; Ahmet Rıfâî, *Burhanü’l-Müeyyed*, Şam-Trz, s. 16.

³⁶ Cevzî, *age*, s. 156.

³⁷ Sühreverdî, Şihabüddin, *Avarifu’l Maârif*, Mısır-1939, I s. 337.

³⁸ Kam, Ömer Ferid, *Vahdet-i Vücûd*, TDV Yayınları, İstanbul-1331, s. 76.

³⁹ Sühreverdî, *age*, s. 331.

⁴⁰ İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 33-40.

⁴¹ A.g.e., s.81.

3. 5. Tasavvuf İstilahları

Biz bu kısımda da, Mâhir İz'in açıkladığı ve kendi görüşlerini belirttiği tasavvuf istilahlarını zikredeceğiz. Yer yer istilahların öteden beri anlaşılmiş şekline müdâhele edildiğini göreceğiz. Mâhir İz, bu tasavvuf istilahlarının iyi anlaşılması için şöyle der: "Bu esasların hakikatleri iyi anlaşılırsa, İslâm tasavvufunun rûhu meydana çıkar. Bir kısım dervişlerin ve bazı şeyhlerin telkin ettikleri ve halkı hak ve hakîkatten uzaklaştıran manalara ve tevillere kapılmamak için bu esasların bir bir tahlil edilmesi gerekmektedir."⁴²

"Tasavvufun bu esasları, sâliki kemâl mertebesine ulaştırmak için en sağlam yoldur. Şekil, merasim ve ayine ait hususları teferruattan ibarettir. Her Müslüman'ın, bir tarikata intisap etmese dehükmen bid'at-ı seyîye sayılan hususlar dışında her tariki hoş görerek aşağıdaki usullerle yol alması eslem-i turuktur."⁴³

3. 5. 1. Zikir

Mâhir İz zikirle ilgili şunları söylemiştir: "Turuk-i aliyenin temelini zikir teşkil eder. Zikir kelimesi müştaklarıyla birlikte Kur'an-ı Kerim'de yetmiş surede ve iki yüz elli altı yerde geçmektedir. Anmak, hatırlamak, düşünmek, adı geçmek, hatırdan çıkarmamak, hatırlayıp icra etmek gibi doğrudan doğruya Kur'an'a raci olanlarla, insanı kudret ve azamet-i ilahiyeyi düşünmeye ve düşündürmeye sevk etmek gibi manalara şâmil olduğu gibi birçok yerde de Kur'an-ı Kerim manasına gelir. Tefsirlerde bu manalar tafsilatıyla açıklanmıştır.

Şimdi bu manaları şümûlüne alan zikirden maksadın ne olduğunu tahlil edelim. Nefs-i insanî, her an heva ve heves ile iştigale mütemayil bulunduğundan, bu esnada Hakk'ı düşünerek fışktan, batıldan, dalaletten korunmak gayesiyle, zikir emrolunmuştur.

Allah'a ve Resûlü'ne inanan bir kimsenin bir işi yaparken o işte Allah'ın rızasının olup olmadığını düşünmesi zikirdir.

Hakk'ın emirlerine uyarak, ilim tahsil eden bir kişi, kulak yoluyla, göz yoluyla, dimağ yoluyla ve akıl yoluyla ilmi elde ettiği için kendisine bu imkânları veren Hakk'ı düşünmesi bir zikirdir. Bunlardan mahrum olanları

⁴²İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 113.

⁴³İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 121.

yani gözü görmeyen, kulağı duymayan, kafası çalışmayan veya akli olmayan bî çareleri düşünüp, mazhar olduğu nimetleri hatırlaması bir zikirdir.

Çiftçi tarlayı kazarken, baltacı odunu yararken, demirci demiri döverken haiz olduğu kudreti düşünüp Hakk'ı hatırlaması zikirdir. "La havle vela kuvvete illa billah" demek tespihtir, fakat manasını düşünmek zikirdir.

En büyük zikir namazdır. Namaza etemm-i zikir denmesinin sebebi, kalbiyle, diliyle, bütün azasıyla, tekmil varlığıyla Hakk'ı düşünmeye sebep olduğu içindir.

Âyetler okunurken Hakk'ı düşünmek, rukuda, secdede tespihler çekilirken, ka'de de tahiyat ve salat-ü selam getirilirken hep Hakk'ın huzurunda bulunduğunu da düşünmek gerektiği için namaz, zikirdir.

Fakat bir kısım çoğunluk zikri tek manaya hasretmişler, yalnız esmayı hüsnâ çekmek, salavatı şerife okumak, muayyen evrat okumak, Kur'an-ı Kerim tilavet etmek gibi manalara kasrederek tamim etmişlerdir. Bu işin aslını bilmeyenler için faydalı olamaz.

Her tarikte, şeyh-i kâmil müridini okuyarak veya dinleyerek Hakk'ın emirlerini öğrenmeye sevk eder. Zikrin hakikati budur. Yani Allah'ın ve Rasulünün emirlerini bilip, öğrenmektir. Bu zikir tamam olduktan sonra ikinci büyük zikir, öğrendiklerini, başkasına öğretmektir. Hakiki sâlikin ömrü bununla geçecektir.

Zikr-i hakiki, her an Allah'ı düşünmek ve düşündürmektir. Yalnız dilde kalan evrat, kalbe intikal etmedikçe zikir sayılmaz.

Muhtelif tariklerin zikir esnasındaki, halleri, ayinleri, semaları o tarike mensup olanları ilgilendirir. Biz onların zikir çeşidi hakkında bir şey söyleyecek değiliz. Bize lazım olan, kibleye dönmüş ve Allah'a yönelmiş, küçük büyük her türlü zulümden kaçınan her kesin, camiadan uzak olmadığını bilmek ve onlara ta'n ve teşni' etmemektir. Kulun vazifesi Hakk'ı öğrenmeye çalışmak ve zulüm ile mücadele etmektir.

Âyet-i kerimeyle sabit, olduğu gibi her şey Hakk'ı tespih ettiğine göre⁴⁴ zikirden hâli hiçbir mahlûk ve mevcut yoktur. İnsanların bundan gafleti ne kadar acıdır.

Birçokları tarafından tek manada yani vird manasında anlaşılan zikir ancak Hakk'ın rızasını düşünerek, başkasına manen ve bedenen yardım yapamayan yaşlılığı ve hastalığı dolayısıyla evinden çıkamayan ve köşesinden acz-i meşru'u dolayısıyla ayrılamayan kimselerin yapacakları ibadettir. Bunlar o hallerinde dahi eğer okuyup, okutabiliyorlarsa, o büyük zikri tercih etmeleri evladır.

⁴⁴ İsra,17/44.

Bir mü'minin, sabahleyin yatağından kalkarken, sokağa çıkarken ve işine başlarken besmele çekmesi en tabii birer zikirdir.

Hadislerde geçen zikirler, toplu olarak yapılanlar ve zikir halkaları, yalnız şimdiye kadar bilinen evrat ve tespih zikri değildir. Manasını anlayarak okunan Kur'an-ı Kerim, namazdan sonra gelen zikirlerdendir. Bundan başka Kur'ân'dan, Hadis'ten, Sîret-i Nebeviyye'den bahsedilen her ilim topluluğu bir zikir halkasıdır. Zikir halkasını, bu gün bilinen zikir topluluğuna has kılmak zikrin şumulünden gaflettir.

“Unuttuğun zaman Rabbini zikret”⁴⁵ âyetinin meâli, “Rabbini hatırlıktan çıkarılma demektir.” Beşeri gafletle masivaya kalbin kaydığı zaman, derhal kendine gelip, masivanın halikını düşünmeye bir ihtardır. Bunu teyit eden diğeri: “Ayakta, otururken ve yattıkları zaman Allah'ı ananlar, yerin ve göğün yaratılış hikmetini düşünerek şöyle derler: “Ya Rabbî! Görülüyor ki Sen bunları boş yere yaratmadın, hepsinin muhakkak sebepleri vardır. Biz hata edersek, sen bizi azaptan koru.”⁴⁶ Meâlindeki âyeti kerimede de açıkça görülüyor ki zikre mülâzemet tefekkürle Allah'ı anmaktır. Yoksa bir fikre istinat etmeden, düşünmeden, ne yaptığını bilmeden “Esmâ-i Hüsnâ” yı çekmek, Kur'ân'ın zikri tarif ettiği medlûle uygun düşmez.

Farz ve nafil ibadetler dışında zikre mülâzemet nasıl temin edilir? Evinden çıkıp, işine giden kişi, karşısına çıkan canlı-cansız, neye baksa, ondaki varlığın Hak'tan olduğunu düşünmesi zikirdir. Saksıdaki çiçeğe, uçan kelebeğe, vızıldayan arıya, rastladığı karınca yuvasına, uçuşan kuşlara hülâsa yerde ve gökte ne görürse onu ibretle düşünüp, Halık'ın kudretini anması zikirdir.

Karadaki mahlûkâtı, denizleri, okyanusları ve içindeki bin bir yarattığı, gökyüzünün azamet ve dehşetini düşünmek ayrı ayrı birer zikirdir ki Kur'ân'ın emrettiği zikirler bunlardır. Zikre mülâzemetten maksatta budur. Yoksa işi gücü bırakıp bir köşeye çekilerek tespih çekmenin sevap yerine sorumluluğu artıracığını bilmek zamanı artık gelmiş ve geçmektedir.

Evet kişi sorumludur. Çünkü ibadetin en efdalinin ne olduğunu ve hangi fiilin kendisi için amel-i sâlih olacağını düşünüp öğrenmemiştir. Âlimin, Hakk'ın rızâsı için bilgisini yayması, parası olanın fazlasını yine Hakk'ın rızâsı için başkalarına dağıtması, bedenî gücü olanın muhtaç olanlara yardımında bulunması ve kendisinde mevcut olan o kudretin Hakk'ın

⁴⁵ Kehf, 18/84.

⁴⁶ Âl-i İmran, 3/191.

bir lütfu olduğunu düşünerek hareket etmesi yine bir zikirdir. Zikri böyle etraflı anlamadan sūfi hüviyeti tahakkuk edemez.”⁴⁷

3. 5. 2. Şükür

Mâhir İz’in şükürle ilgili değerlendirmesi şöyledir: “Zikir gibi şükürde maatteessüf yanlış tefsir edile gelmiştir. Bu gün herkesin bildiği ve şükür yerine söylediği: “Ya Rabbi şükür elhamdulillah. Nimetlerine binlerce şükür Ya Rabbi! Şu önümdeki nimet, senin mahz-ı fazlının eseridir. Elhamdulillah. Allah ziyade etsin” gibi duaların hiçbirisi şükretmek değildir. Bunlar ancak “Sübhanallâh, elhamdulillah” demek gibi birer tespihten ibarettir ve bir tespih kadar sevabı vardır. Bu dualar ve yemek dualarıyla hiçbir zaman şükredilmiş olmaz. Çünkü bunlar şükürün tarifi dışındadır.

Şükür: İnsanın Allah’ın kendisine vermiş olduğu nimetlerden başkalarını faydalandırmaktır. Bir adam, yediği yemeğe, onu bulamayan birini ortak ederse o nimete şükretmiş olur. Keza ilim tahsil eden bir kişi öğrendiklerini başkasına da öğrettiği takdirde, Allah’ın kendisine bahsetmiş olduğu ilim nimetinin şükürünü eda etmiş olur.

Bir sanatkârın ehil ve kabiliyetli birini yetiştirmesi, Allah’ın lütfuyla kazanmış olduğu sanatın şükrüdür. Tabii şükürün dereceleri vardır. Bir doktorun haftada bir gün muhtaçlara bedelsiz bakması bir şükr-ü ednâ yani küçük bir şükürdür. İki gün bakarsa orta halli bir şükürdür. Üç gün bakarsa işte ona şükr-ü âlâ derler. Kazancını üzerinden temin ettiği halk ile haftayı bölüşüyor demektir. İşte bu “tiyb” kendisinde gönül hoşnutluğu bulunan helal kazanç nevindendir.

Allah (c.c.) Kur’an-ı Kerim’de: “Kullarımın içinde hakkıyla şükreden azdır”⁴⁸ buyuruyor ki yukarıda açıkladığımız şükür her babayığidin yapacağı şükürden değildir.

Şükürün kemâli, mutlak ziyadeye beşarettir. Fakat ne cihetten ve ne cinsten olacağı bilinemez. Çünkü Allah, insanın rızkını ummadığı ve beklemediği yerden de verebilir. “Eğer nimetime şükrederseniz artırırım.”⁴⁹ meâlindeki âyet gayet açıktır. “Allah kendisine karşı gelmekten sakınan kimseye kurtuluş yolu sağlar, ona beklemediği yerden rızık verir. Allah’a güvenen kimseye O yeter.”⁵⁰ âyeti bunun en bariz delilidir.

⁴⁷ İz, *Tasavvuf*, 116-126.

⁴⁸ Sebe, 34/13.

⁴⁹ İbrahim, 14/7.

⁵⁰ Talak, 65/3.

Tarikatlarda, fakr, şükr, tevazu, rıza ve tevekkül gibi mefhumları iyice ve etraflı tetkik etmek lazımdır. Çünkü hakiki manaları, dereceleri ve şekilleri iyi bilinmeden yapılan tatbikat, hüsrânı mucip olur.”⁵¹

3. 5. 3. İhsan

İhsan konusuna çok önem veren Mâhir İz konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Bin üç yüz küsur sene evvel, Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz’in hutbelerin sonunda irad ettiği şu ayet-i kerime: “Allah adâleti, ihsanı ve yakınlarınızı görüp gözetmeği emreder; hayâsızlıktanve her türlü kötülükten ve emirlerine karşı gelmekten sizleri sakındırır...”⁵² Bütün İslâm âleminde bu güne kadar bir bid’at-i müstahsene olarak devam edip gelmiştir.

Bu âyet-i kerime içtimaî din hayatının temelidir. Hz. Ali bu âyet-i kerimenin izahı sadedinde: “Adalet, mülkün temelidir” buyurmuştur. Kudsi bir hadis-i şerifte de: “Ben zulmü kendime haram kıldım siz de aranızda asla zulüm etmeyiniz. Dikkat edin! Sakın birbirinize zulmetmeyin”⁵³ buyurularak, halk adalete sevk ve teşvik edilmiştir.

Âyet-i kerîmeden açıkça anlaşılıyor ki içtimaî prensiplerin adaletten sonra ikinci umdesi ihsandır. İlk noksan, ihsan kelimesini izah eden hadisi şerifin tafsil edilmemesinden kaynaklanmıştır. “İhsan, Cenab-ı Hakk’ın huzurunda bulunuyormuş gibi ibâdet etmendir. Her ne kadar sen O’nu göremiyorsan da O seni görmektedir”⁵⁴ şimdi bu hadis-i şerif izah edilirken ibâdetin manası kasredilmiş ve alel-ekser misal olarak namaz alınmıştır. Namazda huzûr-i Hakk’da bulunuluyor, o esnada hudu’ ve huşu’ içinde, başka şey düşünmeksizin yapılan ibâdet yani kılınan namaz, ihsandan ibarettir denilmiştir.

Eğer ibadeti, birçoklarımızın kabul ve telakkisi gibi muayyen farzların edasından ibaret sanacak olursak Kur’ân-ı Kerim’i ve dini anlamamışız demektir. İbadet, Allah rızâsı için her hayırlı ve faydalı işi yapmaya niyet etmekle başlar. İşte ihsan bunlardan biridir. Müştaklarıyla beraber ihsan kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de iki yüze yakın yerde muhtelif içtimai meselelere temas ederek zikri geçer. Allah (c.c.) bu mefhumla insan münasebetlerinin hayır, iyilik ve güzellik üzerinde kurulup temel tutması

⁵¹ İz, Mahir, *Tasavvuf*, s. 127-129.

⁵² Nahl, 6/90.

⁵³ Mûtmâvî, Abdurrauf, *el-İthafu’s-Seniyye bi’l-Ehadisi’l-Kudsiyye*, Mısır-1354, s.28.

⁵⁴ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafa ve Muzilu’l-İlbas ammâ İştêhere Mine’l-Ehadisi alâ Elsineti’n-Nas*, Beyrut-1351, c. I, s. 57.

için emrediyor. İşte adaletten sonra bu emri hakkıyla yerine getiren kimseler Allah'a karşı kulluk vazifelerini ifâ etmiş olurlar.

Bu hususta Kur'ân'dan birkaç örnek alalım: "Allah emirlerini yerine getirip nehiyelerinden sakınmak sûretiyle ittika eden ve iyilik yapan kullarıyla beraberdir."⁵⁵ İyiliği emretmek, kötülükten alkoymak suretiyle bizim yolumuzda mücahede edenlere yolumuzu gösteririz ve muhakkak ki Allah iyilik yapanlarla beraberdir.⁵⁶ iyilik ederek Allah'a yönelen kimseden daha mütedeyyin kim vardır?⁵⁷ İyilik eder Allah'a yönelmiş kimse en sağlam kulpa yapılmıştır.⁵⁸ Bollukta da darlıkta da infak etmekten çekinmeyen, öfkesini yenebilen ve haksızlığa uğradığında da affedenlere sonsuz nimet ve mağfiretler hazırlanmıştır. Allah, iyilik edenleri sever."⁵⁹

Dikkat edilirse görülmüyor ki dînin temeli imandan sonra adalet ve ihsan üzerine kurulmuştur. Her ihsan bir amel-i salih, her amel-i salih ise ihsandan ibarettir. Yukarıda zikredilen ve zikri geçmeyen birçok âyet-i kerime ile bildirilen bütün emirlerin farzların icrası, bir ihsan olduğu gibi, menâhîden takvâ ile ictinab ve alelîtlak Hakk'ın rızası için yapılan iyilikler, hep ihsanın şumûlüne girer.

İhsan, mutlaka bir meblağla yapılmaz. Parası olan servetine göre, ilmi olan bilgisi yeterince, kuvveti olan gücünün nispetiyle, hitabet kudreti olan dilinin döndüğü kadar lisânı ile ihsanda bulunabilir.

Bütün farzlar birer terbiye müessesidir. Hepsî ihsanın şumulündedir. Kur'ân-ı Kerim'de infak, sadaka, zekât, hayır ve birr ayetleri, hepsi, insanların rahatı ve saadeti için nazil olmuştur. Eğer biz ihsanı bütün hayat tasavvuratına tatbik ile izah edecek olursak, kocaman bir sosyoloji kitabı olur. Esasen ihsan, ulûm-i içtimâiyenin nemâ halindeki bir çekirdeğidir. Hadislerdeki ibâdetin şumulünü böyle anlamak iktiza eder.

İhsan, Hakk'ın rızası düşünülerek, başkasına güler yüzle bakmaktan başlayarak her iyiliği içine alan hayırdır. "İyiliğin karşılığı iyilikten başka nedir?"⁶⁰ buyuran, görünür görünmez bin bir lütfun Hâlık'ı Rabbü-l Âlemin'in ihsanına ilticâ ile sözü bitirelim."⁶¹

⁵⁵ Nahl, 16/128.

⁵⁶ Ankebut, 29/69.

⁵⁷ Nisa, 4/125.

⁵⁸ Lokman, 31/22.

⁵⁹ Âl-i İmran, 3/133-134.

⁶⁰ Rahman, 55/60.

⁶¹ İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, s.174-180.

3. 5. 4. Zühhd

Mâhir İz'in konuyla ilgili görüşleri şöyledir: "Her türlü mâsivâdan, kıyl-ü kalden, abesten sakınmaktır. Bu, kuvvetli bir irade işidir. Çünkü cemiyet içinde bundan kurtulmak çok zordur. Görülen her hangi bir kötülüğü Peygamber Efendimiz'in tarifiyle: "Her kim bir kötülük görürse onu önce eliyle, düzeltsin, eğer bunu yapamazsa diliyle nasihat ederek düzeltsin, bunu da yapamıyorsa, kalbiyle buğzetsin"⁶² işte bu zühttür. Fakat başkalarına gördüğü kötülüğü anlatmak ve onun izalesinin lüzümünü belirtmek, zâhidin ayrıca vazifesidir. Yoksa "benim nemelazım, günahı kendisine aittir" derse, vazifesini tam yapmamış, zımnen günaha iştirak etmiş olur. Onun içindir ki vakayı anlatıp, halkın sakınmasını temine çalışmak, hakka rehberliğin icabıdır. Asr sûresindeki emir de böyledir.⁶³ "İnsan hiç şüphesiz hüsrân içindedir. Ancak iman edip, salih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler, bunun dışındadır. Hüsrândan kurtulurlar."⁶⁴

3. 5. 5. Tevekkül

Tevekkülle ilgili Mâhir İz'in görüşleri ise şöyledir: "Yer yer ve zaman zaman yanlış tefsîre mâruz kalan esaslardan biri de tevekküldür. Tevekkül, her işte bütün sebepleri yerine getirdikten sonra Hakk'tan vâki olan ve olacak tecellîye muntazır olmaktır yani Peygamber Efendimizin (s.a.s.) buyurduğu gibi: "Deveyi bağladıktan sonra Hakk'a bağlanmaktır."⁶⁵ Evin kapısını açık bırakmak, hırsıza girebilirsin demek olur. Bu Hakk'a tevekkül değil, haşa Allah'a bekçilik teklif etmek demektir. Tevekkül, kul tarafından yapılması lazım gelen her şeyi yaptıktan sonra Hakk'a iltica etmektir. Yani kulun kudret ve vüs'atî dâhilinde, her ne yapılmak icap ediyorsa, hepsini yapıp Hakk'a boyun eğmektir. Yoksa "Görelim Mevla neyer, neyerse güzel eyler"⁶⁶ sözünü anlamadan, tevekküle tatbik etmek vebal olur. Kul, Hakk'ın verdiği cüz'i iradeyi kullandıktan sonra, Mevla'nın tecelliyatını beklemelidir."⁶⁷

⁶² Müslim, *age*, I, 29.

⁶³ İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, s. 114.

⁶⁴ Asr, 103/2-3.

⁶⁵ Tirmizî, *age*, *Kıyame*, II, s. 394.

⁶⁶ Erzurumlu, İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Merve Yayınevi, İstanbul-1992, s. 494.

⁶⁷ İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, s. 115.

3. 5. 6. Kanaat

Mâhir İz'in kanaatla ilgili görüşleri şöyledir: "Bu esas da çok kere yanlış tefsir ve te'vil edilen on esastan biridir. Kanaatin tükenmez bir hazine olduğu, kanaat edenin açlığı kalmayacağı yolunda ve bu meâldeki ehâdis yanlış tefsirlere mesned gösterilmiştir.

Kanaat, çalışıp çabalayarak, bütün cehdini sarfettikten sonra, eline geçene râzî olmaktır. Allah herkesin rızkını birer sebebe bağlayarak taksim etmiştir: "Ey Rasulüm! Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların rızıklarını aralarında biz taksim ettik. Birbirlerine iş gördümleri için kimini kimine derecelere üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.⁶⁸ Senin payına düşen her neyse, o eline geçecektir. Bütün kâinat her gün başka tecelliye mazhurdur. Sen de onların içindesin. O gün, o an Hak'tan her şeye mazhar oldunsa ona teşekkür etmek hakiki kanaattir. Çoğa sevinip, aza üzölmek kanaat değildir."⁶⁹

3. 5. 7. Uzlet

Mâhir İz'in bu kavramla ilgili görüşleri de şöyledir: "Bu mefhum da halktan uzaklaşıp, bir köşeye çekilmek ve ibâdetle meşgul olmak zannedilmiştir. Hâlbuki: Uzlet, iş zamanı içinde, halkın arasında bulunmak ve onlara faydalı olmak, iş zamanı dışında "leh-û lâ'b", "hevâ-vü heves"peşinde koşanların arasında bulunmamak için evine, âilesinin yanına dönmek ve onlara faydalı olmaya çalışmaktır.

Yoksa herkes halktan teberrî edip, ir köşeye çekilecek olursa, emri bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker vazifesini kim yapacak? Yine Asr sûresi bize rehberlik edecek, hüsrana düşmemek için birbirimize hakkı ve doğruyu göstermek ve anlatmak; iş zamanı daima halkın arasında bulunmak iktizâ edecektir."⁷⁰

3. 5. 8. Sabır

Sabırla ilgili Mâhir İz'in görüşleri ise şöyledir: "Kur'ân-ı Kerim'in yüz üç yerinde muhtelif vezinlerle geçer. Sabır konusuna Allah (c.c.) insanların bilhassa nazar-ı dikkatini çekmektedir.

Sabır, nefis terbiyesinin şüphesiz en mühim bir merhalesidir. Çünkü her gün insanoğlu, maddî, manevî birçok elem, ızdırıp, keder ve rûhî

⁶⁸Zuhruf, 43/32.

⁶⁹İz, Mâhir, *Din ve Cemiyet*,s.115.

⁷⁰A.g.e.,s.116.

teşevvüslere maruz kalabilir. Kendisi bunları izaleye muktedir olmadığı zaman, türlü feveranlar yapar. Bunlar maddesine ve ruhuna zarar verir. Sabır terbiyesini edinmeyen insanlar daima isyan halindedir, isyan ise mutlaka zarar getirir. İsyân, şehevât-ı nefse itibâyı artırır. Şehevât-ı nefse sabretmek, nefsin hoşlandıkları şeyleri terkle olur. Mâsiyetleri, alacağı tedbirlerle gidermeye muktedir olamayan insan, aczini düşünüp hayır ve şerrin hâlıkı ancak Allah olduğuna inanarak sabretmesi en büyük bir mertebe-i kemâldir. Bu rütbe, insanoğlunu her şeyden korur, Müminin indallah derecesini yükseltir.

Ancak sabrı, acizlikle, miskinlikle, ihmalle, gafletle karıştırmamalıdır. Bu haller izzet-i İslâmı rencide eder. Elinde mevcut maddî ve manevî kuvvetlerle izâlesine muktedir olduğun nefesine ve cemiyetine râcî her türlü kötülüğü ortadan kaldırmak şahsî bir vazifedir. Bunun sabırla alakası yoktur. Herkes münkerin deffıyla memurdur.”⁷¹

3. 5. 9. Nefs-i Emmâre İle Mücâhede

Mücâhedeyle ilgili Mâhir İz’in görüşleri ise şöyledir: “Tasavvuf yolunun en zor ve önemli faktörlerinden birisi de nefis mücâdelesidir. Nefs-i emmâre insanın en önde gelen amansız bir düşmanıdır. Hemen herkes bu düşmanın zebûnudur. Bunun önüne ancak iman kuvvetiyle geçilir.

Bir kere düşmanı etrafıyla iyi tanıyalım. Önce Kur’ân-ı Kerîm’in beyân buyurduğu târife bakalım. Cenâb-ı Hak: “İnsanı kötülüğe sevk eden nefistir”⁷² buyuruyor.

Günlük hayatımızı gözden geçirelim. Bütün düşüncelerimizde, işlerimizde, kararlarımızda en kuvvetli, en büyük amilin nefsimiz olduğunu görürüz.

İnsanın hareketlerinin başlıca müessiri, iki kuvvettir; biri his diğeri akıldır derler. İşte biz bu taksimi, nefis ve iman diye yapabiliriz. İşte nefis ile mücâdelede yapılacak şey, takvâ dediğimiz büyük hakîkattir ki o da her işte Hakk’ın rızâsını aramaktan ibarettir. Bu mücâdele o kadar kolay değildir. Bir kere bu iş için bilgi ve iman kuvveti lazımdır. Ayrıca âlim, olgun, kâmil bir adama bağlâmp, onun idaresine râm olmak, nefesine hâkim oluncaya kadar bir zarûrettir.”⁷³

⁷¹ İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, s. 120.

⁷² Yusuf, 12/53.

⁷³ İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, s. 207-219.

3. 5. 10. Fakr

Mâhir İz'in doğru anlaşılmasına çok önem verdiği bu kavramla ilgili şunları söylemektedir: "Tarîkatta bu kelime çok yanlış telakkilere uğramıştır. Sebebi de fakr kelimesinin Türkçe de kullanıldığı mananın Arapça metinlere tatbikinden ileri gelmiştir bu yüzden önce hadis olarak meşhur olan "Fakr ile iftihar ederim"⁷⁴ cümlesindeki fakr, yoksulluk manasına alındığı için bu yanlışla düşülmüş, hatta edebiyât-ı sûfiyyeye de öylece intikal etmiştir. Vakıa fakr da "Yoksulluk" manası da vardır. Yine hadis olarak meşhur olan: "Fakr insanı hemen hemen küfre götürebilir"⁷⁵ cümlesindeki, fakr da yoksulluk manasındadır. O zaman yukarıda zikredilen ve iftihar olunan fakr ile bu mana tezat teşkil etmektedir.

İslâm dini yoksulluğu hiçbir zaman güzel bulup övmez. Çünkü yoksulluk, zelim olup aşağılanmaya sebep olur. Zillet ise İslâmiyet'in yüceliği ile bağdaşamaz. Yoksulluk insanın hallerinden biridir. Ancak onun giderilmesi Müslümanların boynuna borçtur.

Şimdi keyfiyeti izah edelim: Kur'ân-ı Kerîmde geçen şu iki âyette: "Ey insanlar! Sizler Allah'a her surette muhtaçsınız, Allah ise hamd ve şükür ancak kendisine mahsus olup, hiç kimseye muhtaç değildir."⁷⁶ "Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, siz ise her hususta muhtaçsınız."⁷⁷ gani kelimesine zengin, fukara kelimesine yoksul manası vermek yanlıştır. O âyetlerde gani kelimesi "hiçbir şeye ihtiyacı olmayan", fukara kelimesi de "Allah'a muhtaç olan" manasındadır. Tasavvuf yolundaki "fakr" da aynı şeydir ve "yoksul" manasına değildir. Dolayısıyla makbul olan yoksulluk değil, Allah'ın huzurunda aczini ve bitmek tükenmez bilmeyen ihtiyaç içinde olduğunu itirafır.

Zenginlik ve fakirlik nispidir. Ne kadar ve kim kadar zengin, bölge zengini mi, memleket zengini mi, millet zengini mi, beynel minel zengin mi, geçmiş hükümdarlar gibi mi zengin, yoksa Karun gibi tarihi zengin mi? Hiç biri değil!

Onun için gani hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç olmayan demektir. Fukara ise, muhtaç olan kimse demektir. Zengindir de kolu tutmaz, başkası yemek yedirir veya ayakları tutmaz, başkası hususî araba ile gezdirir. Yani başkasına muhtaçtır. Milyonerdir, fakat işitmez, kulağa ihtiyacı vardır.

⁷⁴ Aclunî, a.g.e., c. II, s. 87.

⁷⁵ Aclunî, a.g.e.c II, s. 241; Münavî, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr*, Beyrut-Trz., IV, s. 542.

⁷⁶ Fâtır, 35/15.

⁷⁷ Muhammed, 47/38.

Şu halde insan yoksullukla mücâhede etmek için çalışırken, kendisine, âilesine, milletine ve memleketine de faydalar temin etmiş olur. Çalışmak hareket demektir. Hareket ise kâinat nizamının üssü'l-esasidir, temelidir.

Her varlık, varlığının idamesi için sevk-i tabiî ile çalışmaktadır. Mahlukâtın akıl ile mümtaz-ı ekmeli olan insanın, bu çalışmasını aklın icaplarına uydurarak hareket etmesi, kendini ve muhitini, uzak yakın, küçük büyük zararlardan koruyabilmesi için tabiî bir zarürettir.

Bu “fakır” kelimesinin üzerinde ısrarla durmamızın sebebi de o yanlış telakkinin, işin aslını bilmeyenler nazarında, hem sūfiyyeye aleyhtar hem de dînin esaslarına zıt düşünceler uyandırmasıdır. Çünkü meslekleri icabı ilmî tetkiklere zamanları musait olmayan kişiler, böyle büyük bir hataya kapılıp, yanlış kanaatlere sahip olur ve bunu yer yer telkin edebilirler. Biz bu hataya düşmüş bilginlerin eserlerine tesadüf ettik. Bu zevat tahkiksizlikten bu yanlışla düşmüşlerdir.”⁷⁸

3. 5. 11. Vahdet-i Vücûd

Mâhir İz’in vahdet-i vücûdla ilgili görüşleri şöyledir: “Yedi yüz yıldan beri ulemâ ile meşâyih arasında ihtilâflı birtakım meselelere sebep olan vahdet-i vücûd fikri hakkında ilim âleminde iki cereyan vardır. Bunlardan biri bu fikrin Hind’den, Mısır’dan, Yunan’dan yani eski dinlerden ve feylesoflardan süzülüp gelen bir mebde-i küll yani varlığın mahiyeti veya başlangıcı etrafındaki nazariyelerden ibaret olduğudur.

İkinci fikir ise, İslâm’daki tasavvuf erbâbının Kur’ân-ı Kerîm’e istinaden tervec ettikleri vahdet-i vücûd fikridir.

Birinci fikir, “panteizm” adı hakkında birçok garp feylesoflarının tarih-i edyana ve metafiziğe dayanan görüşleridir ki biz bunların tetkik ve tahlilini felsefecilere bırakıp, vahdet-i vücûdu Kur’ân’a istinat ettiren zümrenin eserleri ile meşgul olacağız.

Bir sanat eseri tetkik edildiği zaman, onun muhtelif bakımlardan görünen güzelliği tabiatıyla insanı, sanatkârını takdire sevk eder. Güzel bir şiir, bir hitabe, bir yazı sanatı, bir resim, bir câmi, bir kale, ince bir işleme, oyma veya kakma, hâsılı bütün güzel beşeri masnuat, güzelliği insanı teshir ettikten sonra, sanatkârını gözünün önünde canlandırmak ister. Ona karşı yüz yüze olduğu zamanda da, gıyabında da takdir hislerini açıklamaktan kendini alamaz.

⁷⁸İz, Mahir, Tasavvuf, s. 30-32; *Din ve Cemiyet*, s. 157-166.

Bu böyle olunca beşerin yapısı dışında olan bütün varlıklarda görülen güzellik ve hikmet onu yaratanı düşünmeye gayet tabii olarak sevk eder. İşte o kudret-i mutlakanın yerde ve gökteki varlıklara nispeti yani nâmütenahi kesret, düşünceyi vahdaniyete götürdüğü gibi o varlıkların her biri üzerinde Hâlık'ın isim ve sıfatlarının tecellisini düşünmek, vahdet-i vücûd hakkındaki tasavvufi fikri meydana getirmiştir.

Evet tasavvuf yani vahdet-i vücûd felsefesi Kur'ân-ı Kerim âyetlerine dayanılarak te'vil ve tefsîr edilmiştir.

Vahdet-i vücûd iki değişik görüşte tecellî eder. Biri "heme üst- ne varsa odur", diğeri "heme ez üst-ne varsa ondandır".

Birinci görüş: "Kâinata varlık olarak ne varsa hep O'nun kendisidir" demektir. Bizce bu sözü söyleyenler sünnet-i seniyye yolunda bulunuyorlarsa bu sözden maksatları: Gördüğün bütün eşya hep O'nun esmâ ve sıfatının tecellisinden ibarettir. Kudreti ile kendisinden ayrılmaz. Biz eşyaya bakarken O'nun kudretini temaşa ederek, kendisini buluruz. Yani eserden müessire intikal eder, müessiri düşündünce eseri unuturuz. Esasen eser Zât-ı Bârî'nin de buyurduğu gibi: "Yeryüzünde bulunan her şey fanidir."⁷⁹ Biz ise Bâkî ile alakadınız. Ne faniler ve ne de dâr-ı fenâ bizi ilgilendirmez. Bu sûretle her yerde hep O'nu görürüz.

İkinci görüş: Heme ez üst-hepsi O'ndandır. O'nun eser-i hilkatîdir. Sözü de takvâ mahsûlüdür. "O'na benzer bir şey yoktur."⁸⁰ İlâhî hükümüne muhalif bir kanaate saplanmamak için, ulemaca kabul edilmiştir.

Bu babda söylenen bütün sözlerin samimi sırat-ı müstakim ehli sûfiler tarafından söylendiği kabul edilirse "esmâ ve sıfat-ı ilahiyenin tecellisi maksuddur" demek icap eder. Fakat iman ve ameli birlikte sabit olmayan tarikat sâliklerinin sözleri bir hüküm kıymeti ifade etmez.⁸¹

3. 6. Tarikatlar ve Kurumları

3. 6. 1. Tarikatların Doğuşu

Çalışmamız açısmadan önemli olan bu konuyla ilgili Mâhir İZ'in görüşleri şöyledir: "Ahlâk tedricen bozulmaya ve vahdet-i dîniyye gevşemeye yüz tutunca, yer yer zuhur eden ehullaha el uzatan cemaatler, dergâhları ve tarikatları vücuda getirmişlerdir. Halkın kendisi ve âilesinin geçimi için çalışıp çabalaması, yani kazancı için yapacağı günlük çalışması

⁷⁹ Rahman, 55/26.

⁸⁰ Şura, 42/11.

⁸¹ İZ, Mahir, *Tasavvuf*, s. 132-140.

dışında ve farzların edası haricinde kalan zamanını zikre hasretmek hakîki tarîkat erbabının asıl gayesidir.

Hicrî ikinci asrın sonlarına doğru intişâra başlamış olan tarîkatların an'ane ile silsilelerinin çehâyâr-ı güzîne ve Fahr-i Âlem'e (s.a.s.) kadar dayandığı rivayet edilmektedir.⁸²

3. 6. 2. Tarîkatların Usûl ve Âdâbı

Mâhir İz'in tarîkatların usûl ve âdâbıyla ilgili görüşleri de şunlardır: "Bir mürid herhangi bir tarîkata girmek isterse, tarîkatın şeyhine inâbe etmesi yani el verip teslim olması lazımdır. Buna muahede derler. Mürid şeyhin huzurunda:Nefs-i emmârenin hilafına hareket edeceğine ve kendisinde hiçbir varlık görmeyeceğine söz vermesi demektir. Bu şeyh-mürid anlaşmasının merasimi her tarîkatta az çok değişiklikler gösterir. Bu anlaşmadan sonra müridin sulûku başlar.Sulûk, kâmil bir mürşidin idaresi altında yola çıkıp mâsivadan yüz çevirerek Hakk'a yönelmektir."⁸³

3. 6. 3. Medrese ve Tekkeler

Mâhir İz'in medrese ve tekkelerle ilgili görüşleri ise şu istikamettedir: "İntişâr-ı İslâm tarihi tetkik edildiği zaman görülüyor ki, dinin, ilmin neşri için bir taraftan medreseler kurulurken, diğer taraftan irfân yoluyla ilahî hakikatleri öğrenmek ve Hak yolunda bulunmak için dergâhlar, hankâhlar, çilehaneler de birlikte teessüs etmiştir. Bir şehirde ne kadar câmi varsa, bir o kadar veya yarısı kadar da tekke mevcuttur.

Fakat bu tekkeler gün geçtikçe aslı hüviyetlerini kaybetmiş, ashab ve tâbiîn devrinden beri gelen zühd-ü takvâ erbabı arasında ehl-i sünnet dışında, dalalet neşreden ve sûret-i haktan görünen bir takımtopluluklar da karışmış, onlarda birer tekke ittihaz ederek, dinin usûl ve erkânı dışında telkinler ve âyinlerle, asırlarca Kur'ân ve hadis ahkâmı dışında te'viller ve tahriflerle faâliyet icrâ etmişlerdir. Muhitin cehaletinden istifade ederek varlıklı kimselerin mal ve mülkünden dergâha vakıflar yaptırarak birer yığıntı merkezi haline gelmişlerdir.

Mâhir İz Hoca, tekke ve zâviyelerin kapatılması ile ilgili çok farklı bir tavır takınmıştır. O, Türkiye'de 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılmasına ilk önce sessiz kalmış, fiilî olarak herhangi bir tepki göstermemiştir. Ancak ileriki tarihlerde özellikle hayatının sonlarına doğru

⁸²Age, s. 163-170.

⁸³Age, s. 171-174.

tepkisiz kaldığı için kendisini kınamıştır. Yer yer bu duygularını sitemkârâne bir şekilde yakın dostlarına da açmıştır. Mâhir İz'in tutumundaki değişimin sebebi, hayatının ilerleyendönemlerinde tekke ve zâviyelerin kapatılmasından ziyade ıslâh edilmesi gerektiğine olan inancıdır.⁸⁴

SONUÇ

Mâhir İz, asrımızın yetiştirdiği önemli ilim adamlarından birisidir. O siyâsî, ilmî, fikrî ve sosyal yönden çok ciddi değişikliklerin olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu değişikliklerden bazen olumlu bazen de olumsuz yönde etkilenmiştir.

Tasavvuf, edebiyat ve felsefe alanında ihtisaslaşan Mâhir İz'in bu alanlar dışında her hangi bir çalışmasının olmadığı görülmektedir. Özellikle tasavvuf alanında temayüz etmiştir. Mâhir İz müşidi Mahmûd Sâmî Ramazanoğlu'na intisap etmişse de tarikat sisteminde tasavvufi bir yaşantısı olmamıştır.

Mâhir İz, tasavvuf ve tarikatların doğuşu ile ilgili kaynaklarda zikredilen görüşlerden farklı bir görüşe sahip değildir. Geleneksel anlayış doğrultusunda Mâhir İz Hoca da tasavvufun Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde var olduğunu kabul etmektedir. Tarikatların ise daha sonra ortaya çıktığını ve sistemleştiğini belirtmektedir.

Mâhir İz, tasavvufun kaynağının nas, akıl ve ilham olduğunu kabul etmektedir. O'nun "aklı" tasavvufun kaynakları arasında sayması Tasavvuf-Kelâm ilişkileri bakımından önemlidir. Böylece Tasavvuf ve Kelâm'ı belli bir noktada uzlaştırmaktadır. Kaynaklarda anlatılan tasavvufi yaşamın bugüne uyarlanabilmesi için bu görüş önemlidir.

Mâhir İz, eserlerinde ve sohbetlerinde tasavvuf ve tasavvufi kavramların açıklanması ve iyi anlaşılması için gayret sarfetmiştir. Tekke, zâviye ve tarikatların geçmişteki parlak faaliyetlerini anlatarak günümüzde yitirdikleri fonksiyonları ile ilgilenmiştir. Sadece olumsuzlukları söylemekle yetinmeyip hastalığın tedavi yöntemlerini de söylemiştir. Bunları yaparken de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat yolunu takip etmiştir.

Mâhir İz Hoca'nın özellikle zikir, şükür, ibadet ve amel-i sâlihle ilgili açıklamaları, şeyh, müşid, medrese, tekke ve zâviyelerle ilgili görüşleri orijinal ve dikkate değerdir. Örneğin zikirle ilgili geleneksel görüşleri benimsemekle birlikte farklı yorumlarda bulunmaktadır. O zikri "Allah'a ve Resûlü'ne inanan bir kimsenin bir işi yaparken o işte Allah'ın rızasının olup olmadığını düşünmesi zikirdir" şeklinde tanımlamaktadır.

⁸⁴ Özdamar, *Mâhir İz Hoca*, s. 16.

Bunun dışında Mâhir İz Hoca, tekke ve zâviyelerin kapatılması ile ilgili çok farklı bir tavır takınmıştır. O, Türkiye’de 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılmasına ilk önce sessiz kalmış, fiilî olarak herhangi bir tepki göstermemiştir. Ancak ileriki tarihlerde özellikle hayatının sonlarına doğru tepkisiz kaldığı için kendisini kınamıştır. Yer yer bu duygularını sitemkârâne bir şekilde yakın dostlarına da açmıştır. Mâhir İz’in tutumundaki değişimin sebebi, hayatının ilerleyen dönemlerinde tekke ve zâviyelerin kapatılmasından ziyade ıslâh edilmesi gerektiğine olan inancıdır.

“İslâm, hakkı ikâme ve zulmü izâle için Cenâb-ı Hakk’ın indirdiği emsalsiz bir nizamdır. Her emeğin bir karşılığı vardır. Tarîkat-ı Furkânîye’de hiçbir emek karşılıksız kalmaz. Her fırsatta, her vesileyle en büyük, en fazîletli amel-i sâlihînin hakka-hukûka riâyet sûretiyle başkalarını düşünmek ve insanlara faydalı olmak”olduğunu söyleyen Mâhir Hoca’nın; İslâm’ın rûhuna aykırı olmayan bütün görüş ve düşünceleri hoşgörûyle karşıladığı görülmektedir. O cemiyetin terakkisinde maddî gelişmelerin yanında manevî inkişafın önemini vurgulamaktadır.

Mâhir İz Hoca, özellikle tasavvufî kavramlara toplumsal manalar yükleyerek, cemiyet hayatını anlamlandırmaya çalışmıştır. O zikir, şükür, ibâdet gibi kavramları toplumun menfaatleri yönünde yorumlamıştır. Tarîkat, tekke ve zâviyelerle ilgili düşünceleri de bu istikamettedir.

KAYNAKÇA

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l Hafa ve Muzilu’l-İlbas Ammâ İştêhere mine’l-Ehadisi ala Elsineti’n-Nas*, Beyrut-1351.

AHMED b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1969.

AHMED, Rıfâî, *Burhânü’l-Müeyyed*, Suriye-Trz.

AYNÎ, M. Ali, *Tasavvuf Tarihi*, (Sad. H. Rahmi YANANLI), Kitabevi, İstanbul-1991.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Nicholson’ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri*, AÜFD, XXIX, Ankara-1987.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, “Hocam Mâhir Bey İçin” Tohum Dergisi, 86. Ankara1975.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, “Mâhir İz Hoca”, Zaman Gazetesi, 24-30, Ağustos-1994.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, Beyrut-Trz.

EBU’L-FEREC, Abdurrahman b. Cevzî, *Telbisü İblîs*, Mısır-1368.

- ERZURUMÎ, İbrahim Hakki, *Marifetnâme*, (Sad. Abdullah AYDIN), Merve Yay., İstanbul-1992.
- İBN-İ HALDUN, Muhammed b. Abdurrahman, *Tasavvufun Mahiyeti*, (Terc. Süleyman ULUDAĞ), Dergâh Yayınları, İstanbul-1998.
- İBN-İ MÂCE Ebu Abdullâh Muhammed, es-Sünen, Mısır-Trz.
- İMAM MÂLİK b. Enes, *Muvatta*, Beyrut-Trz.
- İZ, Mâhir, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul-2000.
- _____, *Tasavvuf*, Kitabevi, İstanbul-2000.
- _____, *Din ve Cemiyet*, Kitabevi, İstanbul-1998.
- KAM, Ömer Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, TDV Yayınları, İstanbul-1994.
- KARA, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul-2002.
- _____, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul-1999
- KUŞEYRÎ, Ebû'l Kâsım Abdülkerim, *Risâle-i Kuşeyriyye*, (Terc. : Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul-1991.
- MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul-1995.
- MÜNÂVÎ, Abdurrauf, *el-İthâfî's-Seniyye bi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye*, Mısır-1354.
- MÜSLİM b. Haccac, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul-1992.
- ÖZDAMAR, Mustafa, *Mâhir İz Hoca*, Marifet Yay., İstanbul-1994.
- SÜHREVERDÎ, Şihâbüddin, *Avârifü'l-Maârif*, Mısır-1939.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed, *Sahîh-i Tirmizî*, Mısır-1356.
- ULUDAĞ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul-1994.
- YAZIR, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaatu Ebuz'-Ziya, İstanbul-1936.
- YILMAZ, H. Kâmil, "Ramazanoğlu Mahmûd Sâmi Efendi", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şûle Yayınları İstanbul-1996.
- _____, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul-1997